

Michael Brtnický: *Evropská unie a prostor arabského Středomoří: Blízký partner, nebo nebezpečná periferie?*

1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, 275 stran, ISBN 978-80-7325-406-3 (signatura knihovny ÚMV 61 775).

Kniha Michaela Brtnického *Evropská unie a prostor arabského Středomoří: Blízký partner, nebo nebezpečná periferie?* mapuje vývoj evropské zahraniční politiky vůči arabským zemím jižního a východního Středomoří v letech 1995 až 2014. Zaměřuje se na podobu, charakter a obsah evropské zahraniční politiky, jakož i na proměnu podmínek, v nichž se evropská zahraniční politika vůči tomuto regionu v daném období utvářela. Brtnického analýza vychází ze skutečnosti, že „přes dlouhou a intenzivní historii vzájemné interakce tu jsou jasné dělicí linie, nejen geografické, ale i etnolingvistické a kulturní, které jižní a východní Středomoří od Evropy odlišují a jež Evropany nutí stále znovu pokládat otázky o povaze vzájemných vztahů“ (s. 7). Autor hledá odpověď na otázku, zda je prostor arabského Středomoří spíše prostorem pro spolupráci, nebo naopak zdrojem napětí. Přitom zdůrazňuje provázanost vývoje obou břehů Středozemního moře i skutečnost, že mnohé otázky související s vývojem v oblasti arabského Středomoří mají přímý dopad na vnitřní vývoj v Evropské unii (EU).

Kniha je členěna do čtyř kapitol, předmluvy a závěru. V úvodu knihy jsou vymezeny základní cíle a definovány hlavní pojmy, například termín „sousedství Unie“. Brtnický tímto pojmem zastřešuje unijní iniciativy vztahující se k regionu arabského Středomoří, konkrétně *Evropskou politiku sousedství* a *Barcelonský proces*, na jejichž základě vznikla *Unie pro Středomoří*. Autor zdůrazňuje strategickou důležitost regionu pro EU, a to z hlediska politického, bezpečnostního i ekonomického. Zejména jižní státy EU proto tento prostor považují za zahraničněpolitickou prioritu. Zvláštní pozornost je věnována událostem arabského jara, které podle autora zpochybnily samy základy státního uspořádání v jižním a východním Středomoří, avšak nevedly k omezení role EU v tomto prostoru. Autor dále představuje základní konceptuální rámec práce, jímž je analýza zahraniční politiky s ohledem na její konvenční a strukturální dimenzi. Podrobně se věnuje i představení dosavadních výzkumů souvisejících s evropskou politikou vůči arabskému Středomoří.

První kapitola je věnována teoretickému a metodologickému rámci práce a geografickému i chronologickému vymezení tématu. Z geografického hlediska se Brtnický zaměřuje na osm vybraných středomořských států – Alžírsko, Egypt, Jordánsko, Libanon, Liby, Maroko, Sýrie a Tunisko. Součástí analýzy tedy nejsou vztahy EU s Izraelem a Tureckem, které sice do regionu východního Středomoří geograficky patří, nicméně se od zbytku arabského Středomoří odlišují zejména svým nearabským charakterem. Vyňaty jsou rovněž vztahy EU s Palestinskou autonomií, neboť podle autora palestinská území nejsou svrchovaným státem (s. 22). Z chronologického hlediska autor sleduje vývoj evropské politiky vůči regionu v období 1995–2014, tedy od počátku takzvaného Barcelonského procesu. Volba koncového roku 2014 není autorem dostatečně zdůvodněna, pravděpodobně jde o časové vymezení autorovy disertační práce, z níž publikace do značné míry vychází. Vzhledem k tomu, že kniha byla vydána až v roce 2016, by bylo přínosnější dovést analýzu až do roku 2015 a zmapovat tak komplexně první dvě dekády intenzivní spolupráce EU s vybranými zeměmi arabského Středomoří.

Podstatná část první kapitoly je věnována teoretickému ukotvení práce, přičemž autor zdůrazňuje teoretický pluralismus jako základní východisko knihy. Dále se Brtnický zabývá rozbořem evropské zahraniční politiky (podkapitola 1.2.2) a definicí konvenční a strukturální zahraniční politiky EU, což je klíčové pro další analýzu vztahů EU k regionu arabského Středomoří. Oceňuji, že autor již v první teoretické kapitole stanoví tři

základní okruhy podle tří základních košů Barcelonského procesu: dimenzi politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní.

Druhá kapitola detailně analyzuje vnitřní dimenzi evropské zahraniční politiky pro arabské Středomoří a poukazuje na historické vazby evropských států k jižnímu a východnímu Středomoří i na dlouhodobý ekonomický význam tohoto regionu pro Evropu. Shrnuje i hlavní evropské iniciativy vůči středomořskému regionu zejména v rámci *Barcelonského procesu: Euro-středomořského partnerství* (1995), *Evropské politiky sousedství* (2004) a *Barcelonského procesu: Unie pro Středomoří* (2008). Brtnický analyzuje hlavní aktéry těchto procesů, jimiž jsou Evropská rada, Rada Evropské unie, Vysoký představitel EU pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, Evropská komise a v poslední době i Evropský parlament. U jednotlivých aktérů autor přehledně vymezuje způsob jejich zapojení do vztahů s arabským Středomořím, jejich roli v těchto vztazích i hlavní problémy, s nimiž se v této souvislosti potýkají. Pro laického čtenáře bez hlubších znalostí evropské institucionální struktury je v této části publikace asi nejzajímavější analýza rozporu mezi konvenčními a strukturálními zájmy EU, zvláště důležitého ve vztahu k arabskému Středomoří. Mezi konvenční zájmy EU autor zahrnuje politické a bezpečnostní zájmy (otázka stability režimů, otázky spojené s terorismem), ekonomické a finanční zájmy (energetika, obchodní zájmy EU v regionu) či sociální a kulturní zájmy (otázky spojené s migrací, pašováním drog atd.). Mezi strukturální zájmy řadí z hlediska politických a bezpečnostních zájmů otázky demokratizace, vlády práva či rozvoje občanské společnosti a podílu EU na řešení konfliktů; z hlediska zájmů finančních a ekonomických pak jde o otázky související s euro-středomořskými dohodami a liberalizací obchodu ve středomořském regionu; k sociálním a kulturním zájmům strukturální politiky EU patří podpora občanské společnosti, dialogu a mobility. Základní rozpor Brtnický spatřuje mezi strukturální dimenzí evropské politiky vůči regionu, spočívající v podpoře demokratizace regionu, a konvenční politikou EU vůči arabskému Středomoří, která zdůrazňuje bezpečnost a stabilitu i za cenu podpory autoritativních režimů v arabských zemích.

Brtnický se rovněž věnuje rozhodovacím mechanismům při tvorbě evropské politiky vůči regionu arabského Středomoří i kapacitám a hlavním nástrojům, které EU vůči tomuto regionu při realizaci své zahraniční politiky využívá. Podrobně analyzuje hlavní rozhodovací mechanismy v rámci Barcelonského procesu: Unie pro Středomoří, Evropskou politiku sousedství i společnou zahraniční a bezpečnostní politiku. Poukazuje na nefunkčnost nejvyšších institucí Barcelonského procesu, zejména summitů hlav států a vlád a summitů ministrů zahraničí, jejichž setkávání brání nevyřešené konflikty v oblasti, především konflikt mezi Izraelem a arabskými státy. V závěru kapitoly autor stručně shrnuje hlavní finanční kapacity a nástroje, které EU v prostoru arabského Středomoří ve sledovaném období realizovala, s důrazem na Středomořskou rozvojovou asistenci (programy MEDA I. a MEDA II.) a Evropský nástroj sousedství a partnerství (ENPI).

Ve třetí kapitole autor řeší implementaci evropské zahraniční politiky v arabském Středomoří. Jednotlivé části této kapitoly vycházejí ze struktury Barcelonského procesu a věnují se politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní dimenzi spolupráce. V oblasti politické a bezpečnostní autor akcentuje možnosti demokratizace arabských režimů a řešení konfliktů v arabském Středomoří. Zabývá se postojem EU k demokratizaci v regionu, který byl často v rozporu s podporou autoritativních režimů. Poukazuje na skutečnost, že zahraniční politika EU vůči regionu byla často v oblasti demokratizace neefektivní vzhledem k tomu, že dlouhou dobu ignorovala opozici hlásící se k politickému islámu, a to i v případě jejího vítězství v demokratických volbách. Tento argument je rozveden mimo jiné na příkladu vítězství Hamásu v palestinských volbách v roce 2006. Pozornost je věnována i problematice používání politické kondicionality v rámci evropské zahraniční politiky. Autor se dále zabývá reakcí EU na vývoj v arabském Středomoří v souvislosti s takzvaným arabským jarem. Poukazuje na skutečnost, že EU nebyla na vývoj v oblasti připravena a byla nucena zahrnout do implementace své zahraniční politiky

nově i islamistické subjekty. Unie proto představila nový koncept „hluboké demokracie“ a navýšila finanční prostředky na podporu ENPI v rámci nového programu SPRING. Současně se EU snaží řešit situaci v regionu, mimo jiné izraelsko-palestinský konflikt a konflikty v Maghrebu – občanskou válku v Alžírsku, konflikt o Západní Saharu, situaci v Libyi, Libanonu a Sýrii. V kapitole jsou řešeny i civilní mise EU v konfliktních oblastech i aktuální boj EU proti terorismu v regionu arabského Středomoří.

V rámci ekonomické a finanční dimenze evropské politiky v arabském Středomoří autor analyzuje evropské ekonomické zájmy v regionu s ohledem na obchodní zájmy, ekonomickou integraci v regionu a energetiku, která je pro mnohé členské státy ve vztahu k arabskému Středomoří stěžejní oblastí zájmů. Autor poukazuje na hlubokou nerovnost mezi EU a arabskými partnery i na téměř neexistující regionální ekonomickou integraci v arabském Středomoří (na ose jih–jih). Věnuje se i relativně úspěšné integraci mezi EU a státy arabského Středomoří na ose sever–jih, probíhající v rámci euro-středomořské zóny volného obchodu, a zároveň poukazuje i na limity, které EU kladla státům arabského Středomoří například v oblasti trhu se zemědělskými produkty. V závěru kapitoly autor hodnotí význam energetiky, která je pro evropské země důležitá s ohledem na dodávky zemního plynu ze Středomoří do EU, a analyzuje i základní otázky související s dopravou či námořní infrastrukturou v regionu.

Sociální a kulturní dimenze evropské zahraniční politiky vůči regionu se podle Brtnické-
ho zaměřovala na otázky migrace a občanské společnosti. Autor upozorňuje na nelegální migraci, která s regionem Středomoří úzce souvisí. Kriticky posuzuje ne zcela zdařilé působení agentury Frontex i další programy, které EU ve sledovaném období v regionu realizovala v souvislosti s migrační krizí. Bohužel je práce dovedena jen do roku 2014, tedy před počátek největší migrační krize, která hluboce ovlivnila i situaci uvnitř EU a evropskou zahraniční politiku. Ve vztahu k občanské společnosti autor akcentuje základní problém v přístupu EU, která se zaměřovala jen na velice úzký výsek občanské společnosti v arabském Středomoří a zcela ignorovala pro EU „nevhodnou“, nicméně v muslimském světě vlivnou islamistickou část arabských občanských společností. Podle autora tak „*nepoměrně velká část evropských finančních prostředků a pozornosti byla nasměrována vůči takto pojatým nevládním organizacím, ačkoliv jejich vliv ve společnostech arabského Středomoří byl mnohdy mizivý*“ (s. 173). Po roce 2011 musela EU reagovat na změny v regionu a vzít tak v potaz i existenci islamistické občanské společnosti.

Čtvrtá kapitola pojednává o hlavních aktérech a strukturách v regionu arabského Středomoří. V politicko-bezpečnostní rovině je zdůrazněna problematika autoritářství, která je s oblastí arabského Středomoří úzce historicky spojena a představuje základní politickou strukturu této oblasti. Podle autora lze za největší úspěch většiny autoritářských režimů v regionu považovat skutečnost, že v letech 1991–2011 „*nedošlo v arabském Středomoří k autentickému posunu k pluralitní politice, ale k transformaci autoritativních režimů v tom smyslu, že byly schopny uchovat si svůj autoritativní charakter a souběžně obstát vůči novým výzvám v podobě demografie, globalizace, informační revoluce či externím tlakům na politické změny*“ (s. 184). Autor podtrhuje schopnost režimů v tomto období úspěšně čelit tlakům na politické změny a v mnoha případech úspěšně zvládnout i generační výměnu hlav států. Navzdory arabskému jaru tak ve většině zemí oblasti zůstává autoritářství základním principem politického uspořádání. Za velmi zdařilou považují i autorovu analýzu proměny vztahu egyptského režimu k Muslimskému bratrstvu v uplynulé dekádě.

V části věnované ekonomické a finanční oblasti autor rozebírá základní aspekty související se specifickým systémem selektivního neoliberalismu, klientelismu a ekonomické globalizace, který se formoval ve většině autoritářských režimů arabského Středomoří. Bylo pro ně typické úzké propojení politické a ekonomické elity v zemi, jakož i velké sociální a ekonomické rozdíly mezi vládnoucí elitou a zbytkem populace těchto států. Zvláštní pozornost autor věnuje i roli, kterou v ekonomice arabských států hrála armáda,

což názorně dokládá analýzou role egyptské armády v egyptské ekonomice. Poslední část kapitoly se zabývá sociální a kulturní oblastí s důrazem na roli demografie, médií a komunikačních technologií. Autor sleduje vliv nových médií a globálních televizí jako Al-Džazíra nebo Al-Arabíja. Z demografických faktorů si všímá výrazného přibývání obyvatelstva v oblasti arabského Středomoří – dle autora za posledních dvacet let populace v regionu vzrostla o 58,9 milionu obyvatel (s. 206) – i vysoké nezaměstnanosti převážně mladých lidí do 35 let. Tento vývoj společnost destabilizoval a umožnil změny související s arabským jarem. V této souvislosti autor upozorňuje na konflikt v Sýrii, kde populace do 35 let představovala ve sledovaném období 71,3 % syrské populace (s. 207). V uplynulých třech desetiletích se syrská populace podle údajů autora ztrojnásobila (s. 212), což výrazně zhoršilo ekonomickou a sociální situaci v zemi.

Závěrečná část kapitoly je věnována islamismu, který je pro region arabského Středomoří velmi aktuální a ovlivňuje politicko-bezpečnostní situaci v regionu po roce 2011. V souvislosti se změnami režimů se v některých státech arabského Středomoří islamistické skupiny chopily moci, přestože do té doby představovaly pouze opozici autoritativních režimů. Autor rozděluje islamistické skupiny na tři typy: 1. skupiny odmítající násilí a zaměřující se na účast v politickém boji; 2. skupiny, které mají politické i vojenské křídlo; a 3. džihádistické skupiny, které používají násilí jako prostředek pro dosažení svých cílů (s. 217). Závěr kapitoly se stručně věnuje roli islamistických skupin v sociální a kulturní oblasti a tím vhodně doplňuje pohled na jejich politické působení. Autor se zaměřuje na „islamizaci shora“ a „islamizaci zdola“ a jejich vliv na islámskou společnost, pozornost pak věnuje problematice vlivu salafismu v regionu arabského Středomoří, zejména v Alžírsku, Tunisku, Egyptě a Sýrii.

Z hlediska uspořádání knihy není mnohdy patrné, proč autor opakovaně dělí text do velmi krátkých kapitol, které často obsahují jen několik odstavců. Rovněž shrnutí jednotlivých kapitol není úplně opodstatněné, zejména vzhledem k tomu, že závěr celé publikace je *de facto* poskládaný ze shrnutí jednotlivých kapitol – v některých případech autor v závěru doslova opakuje dílčí závěry jednotlivých kapitol. Skutečnost, že jde očividně o přepracovanou disertační práci, přitom považuji za největší slabinu publikace. Kvůli tomu je její struktura často relativně nepřehledná a poskytuje informace, které jsou pro laické čtenáře zbytečné nebo matoucí. Na druhou stranu publikace dobře shrnuje základní aspekty vývoje evropské zahraniční politiky vůči arabskému Středomoří v období let 1995 až 2014 a zájemce o tuto oblast tak komplexně seznamuje se zásadním vývojem tohoto regionu v posledních dvaceti letech. Jako takovou publikaci určitě ocení nejen studenti historie a mezinárodních vztahů, ale i široká veřejnost se zájmem o aktuální dění v tomto regionu.

Radka Havlová